

DE TRIBUNE

Redactieadres:
D. J. WIJNKOOP, Pretoriusplein 3¹¹
Amsterdam.

SOC. DEM. WEEKBLAD

Administratieadres:
Lijnbaansgracht 304^A
Amsterdam.

• VERSCHIJNT ELKEN ZATERDAG. •

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling 40 cent per 3 mnd.
Buitenland 65 ct. Losse nummers 3 ct.

Advertentiën per regel 10 cent. Bij abonnementen speciaal tarief.

INHOUD: Onderwijzers moeten goede manieren hebben. — Anarchisme en Socialisme. — Een jubilee. — Het debat Sneevliet-Troelstra. — Economische Kroniek: De Nederlandsche fabrieksnijverheid. — De roof van Mongolië. — Ingezonden: Een Demonstratie. — Van de Afdelingen. — Korrespondentie. — Advertentiën.

Voorstellen voor het Kongres.

Men denke eraan, dat voorstellen voor ons Kongres moeten worden ingedield bij het Partijbestuur vóór 8 Februari.

Van de Administratie.

De JANUARI-KWITANTIES zijn aan de post afgegeven. Men zorg er voor dat niet één onbetaald blijft.

Onderwijzers moeten goede manieren hebben.

Er is dezer dagen in den Haagschen Raad een typisch stukje opgevoerd, dat onze lieve bourgeoisie, de vooruitstrevende, kenmerkt.

Een lid van de Haagsche school-commissie had in dat lichaam een motie voorgesteld, waarin afkeuring werd uitgesproken over een zinnetje, voorkomende in het orgaan van de afdeling van den Bond van Ned. Onderwijzers. In dat zinnetje werd gesproken van de hoofden van scholen als de natuurlijke vijanden van de onderwijzers. De school-commissie verwierp, heel terecht, die motie, want dit lichaam is er, om toezicht te houden op het onderwijs, zoo goed en zoo kwaad als dit dan mogelijk is, en niet om lesjes uit te deelen aan wat de onderwijzers buiten de school gelieven te doen of te schrijven. Maar die Haagsche meneer, op z'n teenen getrapt, liet 't er niet bij zitten en diende zijn ontslag in, bij schrijven aan den Gemeenteraad. En daar gingen de poppen aan 't dansen!

Na een lange discussie werd, om maar ineens 't resultaat te geven, een motie aangenomen, waarin afkeur werd uitgesproken over de wijze van optreden van de Bondsafdeelingen.

Naar nu het interessante van dit huichelachtige gevalletje. Op zichzelf namelijk is hier slechts een nieuw schakeltje in de lange keten van huichelachtigheden der bourgeoisie ten opzichte van 't volksonderwijs. De bezittende klasse weigert de onderwijzers der volksjeugd een behoorlijk levensonderhoud, weigert hun een goede opleiding, scheept hen af met hongerlooien en surrogaat van kennis en, niet alleen verlangt zij dan van hen bovendien nog, dat zij zoete jongens en haar gewillige dienaren zullen zijn, maar ook, o toppunt!, dat zij volmaakte opvoeders, beschaafde lieden, volleerde paedagogen, kortom een soort van menschen, die in alle opzichten van de bovenste plank zijn en geen enkele deugd missen, zullen zijn. Alles voor een loon, dat elke bourgeois niet alleen, maar ook elke gestudeerde ambtenaar of intellectueel, hoogstens als een aalmoes zou beschouwen!

En zoo predikt dan b.v. het groote bourgeois-blad de N. R. Ct. met zalving, dat een onderwijzer, aan wie een deel van de opvoeding van zooveel kinderen is toevertrouwd, — kom, waarde heer, 't zijn maar proletariërs-kinderen, hoor! — «behoort voor te gaan in welwillendheid en goede manieren», en vraagt met smart:

«Wat te denken van opvoeders van de jeugd, die in organen tegen hun meerderen — ai, wai! hun meerderen, — een toon aan-

Orgaan van de Soc.-Dem. Partij

slaan, welke ze met heel wat regels of vervoegen van werkwoorden zouden bestraffen, indien een leerling zich dien aanhoudend tegen hen veroorloofde».

Maar nog eens, dat is het interessante niet van dit gevalletje.

Dit ligt hierin, dat 't alweer de vooruitstrevende liberalen waren, die ditmaal bij monde van den oud-minister De Meester, kalm en waardig natuurlijk, gelijk dit van een oud-minister past, maar daarom des te meer klemmend, hun verontwaardiging luchtten over — ja over dat ongehoorde feit, dat die schoolmeesters weer eens zoo brutaal waren geweest om gebruik te maken van het recht der vrijheid van drukpers. De heer ex-minister herinnerde daarbij aan zijn woorden van 1907, geuit als minister, luidende, dat de vakverenigingen van ambtenaren nooit mogen vergeten, dat zij tot de Oooverheid staan in een verhouding van ambtelijke ondergeschiktheid.

Eerbied lezer, voor zooveel wijsheid, en wil deze woorden met een zekeren nadruk en galm uitspreken!

Doch waar komen ze op neer; hierop, dat ambtenaren en alle loondienaars in openbaren dienst hun bek dienen te houden, geen rechten hebben als de overige arbeiders, kortom Staatsslaven zijn, die hoogstens op zoetsappigen toon en met hangende pootjes om wat verbetering mogen komen soebatten bij de heeren ministers of Kamerleden.

En meent gij nu, dat die vooruitstrevend-liberale Oooverheids-aanbidders daar nu in den Haagschen Raad eens frisch en fiks op z'n nummer is gezet? Geen kwestie van.

Verwachtet ge dat soms van de heeren Arbeiders-afgevaardigden, die daar pas zoo kranig bij den jonker van Karnebeek de eer der arbeiders hebben opgehouden?

De waarheid is, dat deze heeren geen stom woord hebben gezegd ter principiele verdediging van de rechten der onderwijzers, om buiten de school de propaganda te maken, die zij willen. Zeker: zij hebben verzachtende omstandigheden gepleit, gezegd, dat 't zoo erg niet was, en dat 't b.v. veel erger was, dat de schoolcommissie een blaam wierp op alle nieuwe hoofden. De heer Hoejenbos trachtte zelfs de motie wat uit te breiden en ook afkeuring uit te doen spreken over den toon der hoofden. Alles bij elkaar kan de N. R. Ct. met vreugde constateeren, dat de Bond in den Raad geen verdedigers heeft gevonden. Natuurlijk: de heeren zijn nog wel niet de Oooverheid, maar ze kunnen er vandaag of morgen deel van uitmaken, net als meneer Duys.

Hoe geheel anders zou de toon daar in den Haagschen Raad zijn, als er eens een werkelijk socialistisch voelende arbeidersvertegenwoordiger, b.v. onze vriend de Visser zat.

Maar zoover is 't nog niet. En voorloopig is weer gebleken, dat ook op de eenvoudigste en principieelste punten de Arbeiderspartij 't jammerlijk laat liggen.

v. R.

Anarchisme en Socialisme.

Door heel de geschiedenis van het moderne Socialisme loopt de strijd met het anarchisme, dat eveneens de arbeiders te winnen en tot den strijd trachtte op te wekken. Daar ook het anarchisme vijandig tegenover de tegenwoordige maatschappijvorm staat en het ook een communistische maatschappij wenscht, is een vergelijking tusschen de beide opvattingen het

Redactie: J. C. CETON, H. GORTER,
W. v. RAVESTEIJN Jr. en D. J. WIJNKOOP.

beste middel om het bijzondere karakter van het sociaaldemocratische principe duidelijk te doen uitkomen.

Het anarchisme ziet in de heerschappij van den mensch over den mensch de wortel van alle kwaads. Door de macht van de sterken over de zwakken ontstaan, door de materieële en geestelijke onderdrukking in stand gehouden, vindt deze heerschappij in den tegenwoordigen staat met zijn materieële machtsmiddelen en zijn autoriteit haar sterkste uitdrukking. De macht van den staat houdt de arbeidersklasse, de groote volksmassa in slavernij; zonder de bescherming van den Staat zouden de kapitalisten het proletariaat niet kunnen uitbuiten, — vandaar behoeft slechts de Staat door de opstand van de tot vrijheidszin ontwaakte massa aan kant te zijn gezet, en de menschen zullen, van alle dwang van boven verlost, als vrije menschen hun arbeid communistisch regelen.

Vrijheid eenerzijds, dwang en autoriteit anderzijds zijn volgens het anarchisme de beide principes, wier strijd de inhoud van de geschiedenis bepalen. — In deze opvatting toont zich het anarchisme als de erfgenaam van het oude liberalisme der opkomende revolutionaire bourgeoisie, dat ook de vrijheid als zijn hoogste politiek-sociale eisch stelde. Het ziet niet dat deze vrijheid slechts de uitdrukking voor de heerschappij van het kapitaal was; het vat dit devies ernstig op en kritiseert slechts de inconsequentie en de huichelarij van de liberale vrijheidsvrienden die de Staatsmacht tot onderdrukking van de arbeiders in stand houden. — Zijn eeredienst van de vrije persoonlijkheid ontspringt aan de gedachtenwereld van den kleinproducent, of van den in het kleinbedrijf levenden arbeider; in het kleinbedrijf kan de enkeling zijn arbeid naar eigen believen regelen. Maar daardoor komt het anarchisme in tegenstelling met de gedachtenwereld die in het proletariaat van de grootbedrijven opkomt. In het grootbedrijf is de arbeid georganiseerd; de moderne arbeider weet, dat — zij het ook in den vorm van het gebod des meesters — de noodwendige samenhang binnen de gemeenschappelijke arbeid de vrijheid van den enkeling beperkt. In de organisatie en de ondergeschiktheid van het individu onder een gemeenschap ziet hij het eenige middel de geweldige georganiseerde macht van de kapitalistenklasse met kans op succes te bestrijden. Het anarchisme werkt met de, uit den tijd van het kleinbedrijf stammende tegenstelling: vrijheid en dwang, en ziet voorbij dat er buiten de absolute vrijheid en de dwang nog een derde mogelijkheid is: de organisatie met haar vrijwillige discipline, het bij het grootbedrijf, bij onze huidige hoogontwikkelde techniek behorende principe. Slechts de organisatie kan de arbeidersklasse en daarmee de menschheid van de onderdrukkende heerschappij eener uitbuitende klasse bevrijden; daarom gaat de werkelijke strijd tusschen deze twee principes: dwang en organisatie. Daarin ligt de grond, waarom het anarchisme practisch slechts in de kinderjaren van de arbeidersbeweging iets beteekende en waarom het op het moderne proletariaat alle aantrekkingskracht verloren heeft.

Terwijl de anarchistische theorie dus in den grond de oude burgerlijke theorie van vrijheid en dwang is, die inplaats van op de behoeften van de bourgeoisie, op de behoeften van de door de bourgeoisie onderdrukte klassen is toegespitst, staat de socialistische theorie als een geheel nieuwe wetenschap der maatschappij lijnrecht tegenover de burgerlijke opvattingen.

Meer nog, zij is de eerste werkelijke samenhangende wetenschap van de maatschappelijke verschijnselen, waar tegenover alle burgerlijke opvattingen slechts als onwetenschappelijke phantasiën en verward bijgeloof gelden. Het socialisme zoekt niet in een enkel verschijnsel, in den staat en de dwang, de grond van alle kwaads en in een abstract vrijheidsprincipe dé redding.

Het socialisme brengt het geheele maatschappelijke leven met al zijn verschillende krachten in samenhang op de grondslag van de productiewijze. Op de productiewijze, de vorm van den arbeid tot voortbrenging van het levensonderhoud berusten alle maatschappelijke instellingen, zoowel recht en zede, heerschappij en cultuur, Staat en politiek, als de opvattingen en ideeën der menschen, die alle weder als krachten ter bevestiging of omwenteling der bestaande productievorm werken. Wat vroeger als toeval en willekeur, als list en domheid der menschen, als uitvloeisel van hun heerszucht of van hun kruiperigheid werd opgevat, kan hierdoor eerst logisch en natuurlijk begrepen worden. Zeker is de verkeerde opvatting, als zou de Staatsmacht de grond van al het booze zijn, eenigermate begrijpelijk in een tijd, wanneer een overbodig geworden klasse van uitbuiters slechts door hare beschikking over de machtsmiddelen van den Staat hare heerschappij bewaart en deze haar dus ontrukkt moeten worden. Maar de gansche geschiedenis toont dat de politieke macht van de klasse in haar economische functie wortelt, dat met de productievorm ook de politieke instellingen ontstaan, veranderen en verdwijnen en dat het geweld, wel is waar dikwijls de helper bij de geboorte, maar nooit de verwekker van een nieuwe maatschappijvorm is geweest. De sociaaldemokratische arbeiders willen de omwenteling der productiewijze doorvoeren die door de moderne ontwikkeling geboden wordt, zij willen de socialistische produktie in de plaats der kapitalistische brengen; daartoe moeten zij eerst de politieke heerschappij der bourgeoisie opruimen.

Wanneer dus beweerd wordt dat Socialisme en Anarchisme tegenover elkaar staan door hun verschillend standpunt ten opzichte van den Staat en de Staatsmacht, wijl de een deze wil afschaffen en de ander deze behouden, dan is dit onjuist. Het onderscheid ligt daarin, dat het Anarchisme den Staat — het Socialisme, de productie in het midden van zijn leeringen en doeleinden stelt. Het Anarchisme bekommert zich niet om de productie, want als de Staat maar eerst is afgeschafte, dan zal zich de productie wel vormen, zooals het het beste is. Het socialisme beschouwt omgekeerd, de vorming van de politieke organisatie als een uitvloeisel van de productiewijze.

Dit voert tegelijkertijd tot een andere tegenstelling. Het wetenschappelijke socialisme onderscheidt zich van iedere burgerlijke beschouwingswijze vooral als de leer van een natuurlijke en noodzakelijke maatschappelijke ontwikkeling. De marxistische sociaaldemocratie onderzoekt de krachten in de werkelijk aanwezige wereld om te ontdekken welke vormen zich uit haar zullen ontwikkelen; het gansche wezen van onze Partij berust op het inzicht dat het Socialisme zich noodzakelijk uit de krachten der tegenwoordige kapitalistische wereld, in het bijzonder uit de proletarische klassenstrijd, ontwikkelen zal. Voor wie niet op deze grondslag staat, voor hem kan een andere maatschappijvorm slechts als utopie bestaan, als een gedachte-constructie, zooals men wenscht of hoopt, of meent dat deze worden zal. Dit geldt ook voor het anarchisme, dat in dezen zin, als burgerlijke toekomsttheorie, de voortzetting van het oude utopisme vormt.

Het duidelijkst treedt dit in de geschriften van de anarchisten zelf aan den dag. Zij onderscheiden de richtingen naar de utopie of voorstelling van de toekomst die een ieder verwerklijken wil. In hun bestrijding van de Sociaaldemocratie leggen zij de nadruk op de tegenstelling, dat de Sociaaldemocratie een andere maatschappijvorm wil dan zij en wel een slechtere, een verkeerde, een zoogenaamd «collectivisme» of staatsocialisme, waarbij de arbeid en heel het leven door de dwingende macht van den Staat van boven af wordt geregeld, terwijl zij zelf het echte op de Vrijheid gegronde «Communisme» willen. Zij gelooven dus, dat de Sociaaldemocraten juist zulke Utopisten zijn als zij zelf en dus ook vastgestelde constructies in den kop hebben, die zij verwerklijken willen. Nu mogen er wel is waar, nu en dan sociaaldemocraten opduiken, die zich niet alleen bepaalde voorstellingen gevormd hebben van de wijze waarop de toekomstmaatschappij opgebouwd wordt, welke rol daarbij de staatsmacht te vervullen heeft of welke andere instelling ook — maar ook deze voorstellingen voor het wezenlijke der sociaaldemocratische beschouwingswijze houden en van deze

uit, het resultaat van een onderzoek van de werkelijke krachten in de maatschappij beoordeelen of verwerpen. Maar het is duidelijk, dat dit slechts een momenteele terugval in het Utopisme is. De sociaaldemocratie heeft niet een bepaalde voorstelling van de toekomst te verwerklijken, maar de hindernissen uit den weg te ruimen, die de maatschappelijke ontwikkeling en haar gewichtigste voorwaarde, de politieke heerschappij van het proletariaat in den weg staan. Zij onderzoekt de krachten, die in deze ontwikkeling van productie en klassenstrijd een rol spelen en tracht het resultaat te begrijpen; aan deze uitkomst past zij haar voorstellingen van de toekomst aan, en niet omgekeerd. Daarom zullen haar voorstellingen van deze toekomst zich veranderen met de ontwikkeling van de maatschappij zelf, die steeds een nieuwe kijk toelaat, in tegenstelling met de vaststaande constructies der utopisten van alle gading, ook der anarchisten. Het vaste fundament van de Sociaaldemocratie blijft de marxistische grondstelling, dat slechts de reale krachten der werkelijk bestaande maatschappij de toekomst bepalen en dat slechts het begrijpen dezer krachten ons een blik in de toekomst kan geven.

A. P.

Een Jubilee.

A. s. Zondag viert de Internationale Sigarenmakersbond in Nederland zijn 25 jarig bestaan.

De kritiek, die we soms op het optreden van de moderne vakbeweging, de Sigarenmakersbond inbegrepen, hebben, mag ons niet doen voorbijzien van hoe groote beteekenis juist deze Bond in zijn 25 jarig bestaan voor de Ned. vakbeweging en zodoende voor de strijdende arbeidersklasse is geweest.

Het is een der oudste vakbonden, die zich in Nederland zelfstandig onder de invloed van het internationaal Socialisme tot de gecentraliseerde vakstrijd wist op te werken. De Sigarenmakersbond is zodoende door zijn gestadig werken een voorbeeld geworden voor de Ned. vakorganisatie, een voorbeeld dat o.i. praktisch door de Ned. arbeiders beter begrepen en gevolgd is, dan het door zijn bijzondere omstandigheden meer onnavolgbare voorbeeld van de Diamantbewerkerbond. Ook op de totstandkoming van het Vakverbond heeft, behalve het Komitee tegen de wet op het Arbeidskontraat, juist de Sigarenmakersbond, meenen wij (en wij hebben die meening ook vroeger meermalen geuit), een grooter invloed gehad dan eenige andere vakbond hier te lande.

Juist thans staat deze Bond, die ook in het laatste jaar in ledental vrij sterk gegroeid is, wellicht weer voor een grooten strijd, reeds in Rotterdam, Dordt en Gorkum begonnen. Tegen 10 Februari dreigt het Verbond van Vereenigingen van Sigarenfabrikanten, waarbij o. a. de patroons te Amsterdam, Rotterdam, Utrecht, Groningen, Friesland, Overijssel, Gelderland, Dordt, Delft, Gouda, Gorkum, Alkmaar enz. zijn aangesloten, meer dan 4000 sigarenmakers uit te sluiten, als de stakingen om lotsverbetering niet ophouden.

Wij brengen dan ook meer dan ooit juist thans aan deze Bond bij haar jubilee onze strijdersgroet. Van harte hopen wij, dat naast het geduldige overleg de vurige strijd de Sigarenmakers tot overwinningen moge voeren.

WP.

Het debat Sneevliet-Troelstra.

Sneevliet, die nu afscheid van alles neemt, eerst van de Arb. Partij, toen van de Spoorwegver., toen van de S. D. P., en thans... van ons land, heeft j.l. Zondag nog een debat gevoerd met Troelstra, dat hem door Tr. op de Kerstvergadering was aangeboden. Nu hij ons toch gaat verlaten, achten wij het niet meer noodig met hem in het bijzonder over sommige zijner gedane uitspraken, die als komende van een politiek daklooze en onverantwoordelijke weinig waarde hebben, nog van gedachten te wisselen.

Wij zullen ook over het uiterlijk van dit debat niets zeggen dan dit ééne: Dat het op ons, die er niet aanwezig waren, maar in «Het Volk» zoowel als in de groote burgerkranten het verslag lezen, de onaangename indruk maakte van een ietwat sentimenteele voorstelling, zooals ze in Holland naar onze smaak van oudsher wat al te veel voor de arbeiders worden opgevoerd.

Ook over de motieven, die Troelstra zoowel als Sneevliet persoonlijk mochten bezielen kunnen noch zullen wij ons uitlaten, al werden ze dáár behandeld. Alleen willen wij hieromtrent dit zeggen, dat in elk geval voor de zooveelste maal Troelstra één ding bereikt heeft: Dat een tegenstander zijner

politiek, zij het ook een zwak tegenstander, de woestijn is ingejaagd, het woud zooals Mevr. Holst het noemt, der politieke dakloosheid en radeloosheid. Wij zijn van meening, dat hoe meer Troelstra dergelijke persoonlijke overwinningen behaalt, deze zullen blijken te zijn Pyrrhus-overwinningen, die zooals men weet ten slotte op een geduchte nederlaag uitloopen.

Eigenlijk heeft Troelstra reeds in de vergadering zelf deze nederlaag in de zaak geleden, en heeft hij dat ook min of meer moeten erkennen, al kan men natuurlijk aan vergaderings-nederlagen en overwinningen niet een al te hooge invloed toekennen.

Wat is dan de zaak?

De zaak is, en dat heeft op zich zelf (zooals wij ook vroeger schreven) met het lidmaatschap eener bepaalde partij niet direkt iets uit te staan, dat de Arb. Partij zich door het niet-steunen van het stuk klassenstrijd der zeelieden en bootwerkers in 1911 uitdrukkelijk ondergeschikt verklaarde aan slechts een deel der klassenstrijdende arbeidersbeweging, n.l. aan de in het Vakverbond georganiseerde moderne vakbeweging. Hoezeer de S. D. P. nu ook voor de gecentraliseerde vakbeweging strijdt, en hoezeer zij ook inzicht dat vakbeweging in het algemeen, maar de gecentraliseerde vakbeweging in het bijzonder, bij de toekomstige en reeds bij de tegenwoordige verscherping van de klassenstrijd een steeds voornamer rol speelt zoowel in den industriëlen als in den politieken strijd, zoo mogen wij toch geen oogenblik vergeten dat en de vakbeweging en de politiek op de grondslag moeten staan, zooals het nieuwe programma onzer Partij dit ook uitdrukt, van de socialistische klassenstrijd.

Door dit te erkennen geeft men geen voorrang aan de ééne organisatie boven de andere, maar plaatst men ze beide waar ze in de werkelijkheid behooren. En zeker mocht een Partij, die nog steeds heet de Sociaaldemokratische Arbeiders Partij (S.D.A.P.), van die socialistische grondslag niet afwijken, zelfs niet om de (onzentwege verklaarbare, maar zelfs dan niet te vergoelijken) misslagen van een modern Vakverbond. Wijkt ze toch daarvan af, en doet ze dat bewust en met opzet, dan verklaart ze zich zelf hiermede tot niets meer dan een Arbeiders-Partij in de historische beteekenis van dat woord, dat wil zeggen: tot een partij die in plaats van de algemeene, de revolutionaire politiek van de gansche klasse te vertegenwoordigen, zich enkel ermee bezig houdt de politieke belangen van sommige (en dan de in zekeren zin best gesitueerde) maar niet die van andere arbeidersgroepen te representeeren. Een Arbeiders-Partij dus als de Engelsche of de Australische, die met het Socialisme hoe langer hoe minder gemeen hebben.

Welnu, in de Sneevliet-zaak is van begin tot eind allerscherpst aan het licht gekomen, dat de S. D. A. P. een Arb. Partij is in dien zin, niet veel méér dus dan een representante van zekere politieke belangen enkel van het Vakverbond. En niet alleen dat dit duidelijk aan het licht is gekomen in de zaak-Sneevliet, maar óók in het debat met Sneevliet — en hierin ligt dan ook Tr.'s zakelijke nederlaag — stelde Troelstra Sneevliet juist tegenover zich als behoorende «tot de richting die beweert dat de Sociaaldemocratie staat boven de vakbeweging». Daar inderdaad, in den zin zooals wij hierboven schreven, de Sociaaldemocratie (niet als organisatie, maar als principe) boven de vakbeweging gaat, sprak Troelstra in deze woorden zijn eigen nederlaag als Sociaaldemokraat uit.

WP.

Ekonomische Kroniek.

De Nederlandsche Fabrieksnijverheid.

I.

De Directie van den Arbeid heeft een belangrijk geschrift doen verschijnen; een geographisch en bedrijfsgewijs gerangschikt overzicht van de fabrieken en werkplaatsen vallende onder de veiligheidswet en van de daarin werkzame arbeiders.

Het totaal der onder de veiligheidswet vallende fabrieken en werkplaatsen bedraagt 33.077 inrichtingen met 414.909 arbeiders. Het overzicht 1912 loopt echter over 18106 inrichtingen met 378443 arbeiders, daar 14971 inrichtingen met 36466 personen waaronder 14334 kleine bakkerijen met 30648 arbeiders er niet in zijn opgenomen. Onder de als fabrieken en werkplaatsen getelde inrichtingen bevinden zich een groot aantal welke niet tot de industrie gereken kunnen worden, o.a. honderden smederijen, korenmolens, timmermanswerkplaatsen enz. Neemt men als grens een inrichting met een personeelsterke van 10 personen dan blijkt dat in de eigenlijke fabrieksnijverheid met inbegrip van de mijnen, 363515 arbeiders werkzaam zijn.

Het werk vermeldt tevens een voorloopige opgave

